

XII. KORKÉRDÉSEK. 1869

A DIVATOS NEVELÉS S KÖVETKEZMÉNYEI.

Dr. HAGELÜCKEN FR. A. UTÁN

KŐHALMI KLIMSTEIN JÓZSEF.

KIADJA AZ ESZTERGOMI-IRODALMI-EGYLET.

ESZTERGOM, 1869.

NYOMATOTT HORÁKEGYEDBETÚIVEL

Ára 10 kr.

A DIVATOS NEVELÉS KÖVETKEZMÉNYEI

I.

A nevelésről régibb s újabb időben oly sokat összeírtak már, hogy szinte fölöslegesnek, sőt nevetségesnek tűnhetik föl e tárgyról kivált röviden írni akarni. Mi több, ily lépés merésznek is tetszhetik most, midőn a modern államok a nevelés és oktatás ügyét egészen magukhoz ragadták, vagy ragadni óhajtják; hogy azt önmaguk saját céljaikra — mellőzve a vallás segélyét — önalkotta törvényekkel időszerűleg, a világi legfőbb hatalom és belátással szabályozhassák s berendezhessék.

De nem is akar szerző, (ki 40 éven át működve a magasabb nevelés és oktatás pályáján, eléggé tapasztalhatta s figyelemmel kísérhette a mai divatos nevelés menetét) — itt a neveléstan fejtegetésébe ereszkedni; annál kevésbé a modern államoknak e téreni — szerintük bölcs és szakavatott — tevékenységébe akadékoskodni; célja csupán: a mai divatos nevelésnek megfigyeléséből nyert tapasztalatait s azon nevelésnek szükséges következményeit, egy kis képen szem elé állítani.

Ha figyelemmel kísérjük mindenek előtt az ifjúság elővagyis családbani nevelését azon alakban, melyet ez körülbelül fél század óta öltött, igen érdekes de kevésbé örvendetes adatokra találunk. Mellőzzük itt a szomorú tényt, hogy sokan vannak oly házaspárok, kik tévesztve sokszor öntudatosan — a házasság célját, szülőtteiket már születésükben physikailag s erkölcsileg megmérgezik s azokat oly szerencsétlen örökséggel, mint a szülőktől kapott hamis-pénzzel világnak bocsájtják; de bővebben azt sem szellőztetve, mily⁷ sok gyermek jajdulhatna föl már születésekor és mondhatná nemcsak: „vétekben születtem“ hanem „vétek által, vétekben és vétek után születtem — én, s holvannak szülőim?“ — azon szerencsétlenek t. i., kik az anyák nevéét és hollétéét titokban tartó intézetekben láttak napvilágot.

A világ ily szerencsétlen származásid szülőtteit nem is említve; csak azon szerencsétlenségről szólunk, melyeket oly divatos anyák — még pedig nem csupán a magasabb, de a közép sőt alsó osztályokból is — okoznak, kik a helyett hogy kisdé-

dedeik anyai ápolását önmaguk kezelnék, azonnal dajkának engedik át a legszebb s legörömtelibb anyai kötelemek teljesítését. S miért? csak hogy állítólag ok fiatal üde szépségüket megtarthassák s illetőleg élvezeteik után zavartalanul járhassanak.

Tagadhatlan ugyan, hogy napjainkban sok a gyöngé, az ideg gyöngé no; elannyira, hogy a kérdés merül föl: vájjon hol rejlik e tüneménynek oka? vájjon az újabb idők rendes vagy tán abnormis körülményeiben-e, vagy természetellenes életmódban? vájjon testiek, vagy szellemiek-e az okok? Vagy vájjon több esetben nem áll-e összefüggésben e szomorú tünemény egy másikkal, azzal t. i., hogy napjainkban ha megannyi gyógy és kéjfirodó volna, mind megtelnék vendégekkel; és pedig sok esetben olyanokkal, kik ott betegebnek lesznek? Azért nagyon helyesnek bizonyul be a finom megjegyzés, mely szerint számos látogatott fürdő azt látszanak bizonyítani: hogy a mai világ beteges testileg lelkileg, anyagilag és szellemileg. Egynémely anyának ugyan komolyan szüksége van dajkára, de többen vannak, kik en édes anyai kötelmeiknek megfelelhetnének. S lássuk csak n ár most, mire szoktak az ily dajka (eme) megválasztásakor nézni? Főleg, hogy egészséges, ép testű legyen. Es az elég. Felig régi szóllás forma „az anyatejjel szívta magába“; s a tapasztalás is azt bizonyítja, hogy a régieknek igazuk volt, midőn egyes sarnokok és elfajult emberek vad tetteit e körülményből iparkodtak megfejteni; valamint nagy jellemek fonséges, példány alakjainak magyarázatát is e körülményre viszik vissza. Valamint azt is a tapasztalás és tények bizonyítják, hogy a dajkára bízott gyermeknek testi jóléte is nagyban ugyanattól függ, és szokszor megrontatik; de meg hogy — a házi béke is gyakran hajótörést szenved ily beékelt idegen személyek által! — sokan a nevelés első szakában elégnek tartják, ha a gyermek és az édes anya helyettesének kényelme és ápolásáról gondoskodva van. A mikor az anya nyugodtan mehet szokott élvei után vagy barátnői körébe, az atya is üzlete és multságai után; — hisz a dajka magzatjokra felügyel; és ha némi vagy bár nagyobb baja támadna, majd előhivatik a házi orvos — bölcs tanácsadóul.

Nem ajánlható szokás az is, hogy az anya táplálja ugyan gyermekét, de különben egészen ismét csak dajka gondviselésére bízatik. Vagy hogy a természetes tejáplálék, mesterséges táplálékkal, úgynevezett víztáppal és pépekkal pótoltatik, mi ismét azt eredményezi, hogy a kisedd ily nem természetes mond-

hatni mostoha ápolás mellett elsatnyul, ha idő előtt el nem vész.

Ila a kiseded életben marad, és első éveit szerencsésen átélte, a szoptató-dajkát dada váltja föl azon meghagyással: hogy a gyermekre vigyázzon tisztán és csinosan ruházza, s úgy gondolja, hogy ez alkalmi látogatásokkor mintegy kedves angyalka vagy csókolni való báb csodálat tárgya lehessen. Sőt maga az anya is kis gyermekét olykor unalomból előveszi, hogy a kis világ polgárnak kellő útmutatásokat adjon aziránt, miként kell járnia, mit tanulnia, beszélnie, czifrálkodnia, hogy megjelenése kecses és kedves legyen, s hogy valamikép a világ az anyjának jó Ízlését kétségbe ne vonja. E közben a száraz-dajka is kikapja magáét, hogy e vagy ama részben kötelmeit nem teljesítette, hogy a kis kedves irányában gorombán s gyalulatlanul viseli magát, hogy kedvére mindenben nem enged stb. A közbeszúrt szidalmakat s a dajkát illető gúnyneveket, tán elejtett káromlásokat a gyermek jól megjegyzi, s előbb fogja azt után dadogni mint a „Miatyánkot“. Ha a kis gyermek nagyobb csínt találna elkövetni, rendreutasítással is illetetik, de ha sírni kezd vagy legalább oly féle alakot ölt — azonnal ismét kész az anyai vagy apai czirógatás és nyalánságokkal csitítás; sőt sokszor, csak hogy vége legyen a gyermek neheztelése és rimánkodásának, pénzt is nyújtanak neki, hogy vegyen magának lamit. Hogy a gyermek daczossághoz, önfejűséghez, tettét hozzá szokik, arra a szülők nem is ügyelnek; hogy a gyermek a dajkát vagy mást. szidalmaz, gúnyol, gyaláz, neki csúf ne-, eket ad, indulatból vagy negélyből maga vagy mások ruháját rándítja vagy rontja, másokat bántalmaz, másokat nevetségessé tesz; makacs és dörmögő s több eféle kinövéket, a divatos szülők észre sem veszik; még a kicsinnek, úgymond nincs esze, majd ha megéri, okosabb lesz; igen, de a szokás második természeté válik ám!—

A mi bennünket tüzetesen érdekel a kiseded nevelésénél, az a minél korábbi v a l l á s o s n e v e l é s . Lássuk milyen ez?

A fölvilágosodott XIX. század szülői előtt furcsán hangozhatik e kérdés, mert azt látjuk, hogy a gyermeket kis korái) i csak nagy ritkán tanítják reggel, délben, este imádkozni, de még csak maguk a szülők se imádkoznak gyermekeik jelenlétében; mintha átallának saját vallásosságukat gyermekeikkel megismertetni. Talán azt várják, hogy később maga a gyermek kezdje egy felsőbb lényt sejtetni s egyszerre semmiből lelkesülni tanul-

ni Istenért? Vagy talán a szülőknek sincs idejük az imára? vagy utoljára nem is tartják ludasnak az imádkozást? Mi több, méltatlan valaminek állítják, az imádságot fölvilágosult egyénre nézve, ki exact tudományokkal szokott imádság helyett foglalkozni.*)

Hogy az apának nincs ideje az imádságra mint volt a régieknek, azon nem csodálkozunk; más imakönyvet használnak ia az apák annál, melyet sz. István, sz. László, Mátyás király, Ilunyady, Zrinyi, Pázmány, a múltkor legjelesb fiai, nagy fél fiai és uralkodói használtak. Reggeli imájok ma a börszetudósítás, a napi hírek hajhászata, az esti ima s lelkiismeret vizsga helyét a kereskedelmi és politikai lap olvasása pótolja. Az ily olvasmánynak is van ideje, haszna, de határa is; ám soha sem kell felednünk, hogy minden áldásnak kútfeje az ég és földnek Ura; s így kell, hogy mindenekelőtt megadjuk Istennek, mi az Istené.

Az anyának még kevesebb ideje van az imádságra: reggel az esti látogatások, hangverseny, színház által okozott fáradalmakat kell kinyugodnia; ha fölkelt első a színlap, báljelentések egyéb — divat-hirdetések, bejelentések, a meghívandó vendégek fölötti elmélkedés, végre a toilette s ennek ízletes elrendezése is fölöttébb sok gondot ad. Azután az ebéd elkészítése fölötti fölügyelet, majd látogatásokhoz! készület, séta és ismét színház az — mind megannyi fontos tárgyak a mama figyelmének és gondjainak elfoglalására.

Egy másik kevésbé kényelmes körülmények közé helyezett nya ismét reggeltől délig azon töri eszét, hogy fiai és leányai miként jelenhessenek meg nézeteként illőleg a nagy világban. Magától értetődik, hogy ily fontos dolgok között gondolni se lehet az imádságra, annál kevésbé arra, hogy a gyermekek tán zülőkkel együtt is imádkozzanak; hiszen első a gyermek földi üvője és ezzel vannak a szülők legtöbbnyire elfoglalva. Tehették zt Mária Theresia, és a spanyol Izabella, tehették ezt Szilágyi Erzsébetek és számtalan más derék és előkelő nők; ám tán üzőknek nem volt más dolguk, csak országokat kormányozni?

A „mi hölgyeinknek sokkal fontosabb s halaszthatlanabb teendőik vannak?

* Az odafenlévőket, az égieket keresni elmulasztják, és annál instb. aláülyednek a materialismus, az önzés és modern szabadság tömkelegébe, honnan alig van szabadulás a megelégedés és jólét, a valódi boldogság mezejére.

Egyébként a gyermek így is nemsokára iskolába vagy nevelő intézetbe kerül, majd ott pótolhatja a családi mulasztottakat.

De nem minden gyermek részesül oly kevés szellemi é erkölcsi gondviselésben szülei részéről. Sok szülő a rajzoltaknál több gondban részesíti gyermekét, váljon egyszermind jobban-e? — Ezek mindig magukkal viszik gyermekeiket és hov legtöbbször? talán a templomba? néha-néha oda is csak eljáró gatnak, hogy lássanak és láttassanak; — de még is többször elfáradnak a mulató helyekre, vagy a napjainkban annyira meg kedvelt állatkertekbe, ezen modern humanitási intézetekbe; melyekben évenként ezrek keltetnek a vadállatok kényelmes ápolása és eltartására, az emberiség ezrei pedig naponként éheznek. — Célja e látogatásoknak, hogy a gyermekek — mert hisz természetbölcsesek állítása szerint az elállatiasodástól kell iinigy megóvatnunk — szemlélelileg tanulja ismerni az állatok minden nemeit, szokásait, életmódját és sajátosságait; nevezetesen hogy lássa a kedves majmok és majmocskáknak, a Vogt-féle emberi rokonság eme tiszteletreméltó őszülőinek, ügyes formajátékait és ficzkándozásait, természeti ügyességüket és pajkosságukat; s képesítve legyenek a gyermekek saját életmódjukban a majmok egyik másik sajátosságait utánozhatni. Sok szülő találhatná ily látogatások alkalmával örömét abban is, hogy gyermeke iránti *szeletetének* példányképét láthatja megtestesülve a majmokban. — Valószínű, hogy Vogtban is ily elbájolt szülőknak az állatk rtbem látása ébresztette ama nagy lángésszről tanúskodó elmeszikerát: hogy az emberek a majmokkal rokon faj volnának! A gyermekek aztán e kedves állatkáknak különféle csemegét szoktak hozni s arra kapnak is pénzt szülőiktől. Mind szép. De a gondolkozva figyelő elszomorodik, midőn ezt látja s mit az állatkerten kívül tapasztalt; hol egy szegény mezítlénlábos fiú csokorba kötött tavaszi ibolyát árulgatott, de a fiútól büszkén utasítottatott vissza. A szegény éhes gyermek számára, ki pedig hányszor lehajtott» míg ibolya csokorkáját összetűzhette, nem volt egy krajczár se, a majmokra pedig garasok is teltek. Ezért azonban a kedvencz sok szépet tudott a majmokról és más állatokról fecsegni szüleinek; még a szánalom, könyörület és más nemes érzelmek fejtése elhanyagoltatván, a gyermek szívtelessé, s majdan lelketlenné növekedett.

Így történik aztán, hogy a gyermekek hamar megismerkednek a teremtményekkel, de nem a Teremtővel; ideje korán is-

merte meg az állatvilágot, de nem a szellemvilágot. — Magától értetődik, hogy az állatkert látogatása, midőn már a gyermek iskolába jár, vagy nevelő intézeteket látogat — folytattatik, azzal különbséggel, hogy most már az ifiúr önállóan gondolkozik, s megteszi egyik másik állatnál szemtelenül élc.zdus megjegyzéseit, másokat is ösztönöz reá, kétértelmű beszédekét folytat; innét tér a torkosdába, vagy restauraciónak nevezett ivodába, hogy zeszcs italokkal megtöltöten magát környezetében feltűnővé tehesse.

De hagyjuk ezeknek s hasonlóknak leírását, valamint az iámat is lelkes foglalkozásánál s lássuk: miként egyezik s hangzik össze a főnrajzolt házi nevelés — amint mainapság a művelt államok és családokban azt majd kivétel nélkül találjuk — a kereszténység követelményeivel.

A kereszténység azt követeli, hogy az Istentől gyermekekkel megáldott szülők, azokat mint az ég ajándokait, a Megváltó vérén vásárolt s a sz. Lélek által megszentelt lelkeket tekintsék, s nemcsak ideiglenes de örökké tartó javaikról is gondoskodjanak. S e követelményhez szükségeltetik, hogy a gyeimek élete első napjaitól kezdve, nemcsak a test de a lélek veszedelmeitől is óvassék s főséges hivatásához jó eleve rávezettség, hogy lelkének gondolatai, Teremtője, Megváltója s Megszentelőjére irányozta ssaunk, s mi fő szivébe, jó eleve az Isten iránti szeretet ol-tassék. Ezen célra pedig a mai divatos házi nevelés nemcsak hogy elégtelen, de oda az utat is egészen elzárja, midőn a gyermekben az önszeretetet ébreszteni s fejleszteni ügyekszik; hiúságát, engedetlenségét és a korai bár ártatlan merényleteket, szerénytelenségeket — melyek szemtelen vakmerőségekké növeksze-
jek — jóváhagyja; az érzékiséget elősegíti nemcsak, de bizonyos ártatlannak látszó látványosságok által táplálja is, sőt a szenvedélyeseket idő előtt ébreszti. — Szellemét, hol a mennyei Atyára irányzott gondolatoknak kellene helyet foglalniuk s öntudatra ébredniük: mindinkább a földi gondolatok foglalkodtatják; szive a helyett hogy az égiekre irányzottan s az égfelé hovatovább hajlandóbbá képeztetnék, hogy így magát e főséges hajlamban boldognak és megelégedettnak élezhethé: megtelik a mulandók kívánatával, s látszólagos szerencsétét múlandó élvezetes gyönyörökbe s földi hiú kéjekbe helyezi; az oly fontos és szép, mint a kereszténység szellemét kifejező elv: abstine et sustine (tűrj és nélkülözz) helyett, az ép oly vészthozó mint emberre méltatlan s a kereszténységgel nem egyező elv vésetik lelkébe: „élvezz és

törekedjél az élet örömei után.“ — Csoda-e ha az elfogult, ne mondjam gyermekeik iránt elvakult szülők, csakhamar vizás nevelésük keserű gyümölcseit kénytelenek szedni?

Ám beáll az idő, hogy a gyermek iskolába menjen. Sok szülő óhajtva is várja ez időt, részint mert több vesződségtől megszabadulhatni; részint mert vérmes reményekben ringatja magát fiának remélhető előmenetele iránt! Az első némileg teljesük váljon a második is, az más kérdés; azonban ez ismét egy előre bo csátandó új kérdést tesz szükségessé, t. i.: Minő a mai iskolai nevelés és oktatás?

II.

Az olvasók némelyike meglehet fejét csóválandja a fejét kérdésre, s akaratlanul is fölkiáltand: ugyan hogy lehet a mai iskolai oktatás és nevelés (a szerző német honát érti) tökéletességét csak egy pillanatra is kétségbe vonni? S az általános felvilágosodás e művelődés terén tett előhaladások nem a kitűnő iskolák mellett bizonyítanak-e? honnét származnának, ha mem ismét a számos tudományos segédforrás s a sok újkori találni az ipar és gazdasági sőt hadászati vívmányok is? vájjon a k. tonaságot is a háborúban manap nem-e magasabb értékét jellemzi-e?

S még is afőnnebb tett kérdésre nem lesz fölös dolog válaszolni.

Nézzük mindenek előtt az elemi iskolákat, az emberiség nagy többségének egyetlen képző intézeteit is. Igaz, hogy az a mi iskolák tantervé mai nap minden lehető magában foglalja minden lehető s hasznosat taníttatni akar a gyermekekkel. Ott nm az olvasás és Íráson kívül a hazai és általános földrajz és történelem, anyai nyelvtan, számtan, természettan, rajz, testgyakorlat sőt fegyvergyakorlat is, ének, még a bibliai történetek s vallástan is. Jó tanmódszer mellett tagadhatlanul sokat lehet ezek böi tanulni; de alaposan-e? ez más kérdés. Lehetséges az is, sőt valószínű, hogy mai napság a IV. elemi osztályú gyermek többet tud, mint az előtt az alsóbb iskoláit végzett ifjú; leint hogy több oldalú ismeretei lesznek általában mindenhez hozzá fog tudni szólni s többi öl fecsegni, mint azelőtt a szülők oldala mellett szorgalmas munka és becsületességben felnőtt ifjonc;: sőt talán többet fog tudni mint sok régi férfi, ki szüleitől örökölt

birtok részét értelmes munkával művelte s belőle agg szülőit holtig kitartotta; rőt azt is megengedjük, hogy többet fog tudhatni némely múlt időkbeli aggnál, ki lelkiismeretes odaadással szolgálja Istenét és fejedelmét, embertársait segíyezni tudta és akarta, gyermekeit Isten félelmében nevelte; s ki így azután nyugodtan nézhetett élte alkonya elé erős hitet s biztos reményt helyezve Istenbe, kihez már már költözendő vala. Ám a több tudással s némi kezdetleges tudományos ismeretekkel már elég van téve egy ember igényeinek? s így a kitanultabb gyermekek, az okosabb ifjú vagy férfi többet ér talán a kevésbbé tanult de derék, becsületes erényes embernél? — Éppen mai napság a tapasztalás világosan bizonyítja, hogy az egyoldalú értelmi kiképzés inkább vezet rosra mint jóra. Vagy hol rejlik magyarázata azon szomorú tüneménynek, hogy mai napság a nép között hazugság, rágalom. csalás, lopás, a tekintély megvetése, az előjárók kicsinylése, az erköcstelenség minden nemei, részegeskedés, rablás, gyilkolás, öngyilkosság, apa és testvérgyilkolás is napirenden vannak? Tessék csak a napi lapokat szorgalmasan megolvasni, naponkint hoznak ezek legborzasztóbb ily vétségek legkülönfélebb nemeiröli híreket. Vagy mikor voltak törvényszékek, bíróságok és esküdtszékek, rögtönítélő bíróságok, rendörök úgy elfoglalva, mint manap? Vagy honnét van az, hogy a fenýtő törvényszékek és bíróságok előtt a vádlottak nemcsak bünös eljárásukat és tetteiket tudják tagadni, vagy legalább törekszenek palástolni, de még büneiket védni, sőt igazolni is merészkednek; a bírákat kétértelmű összecsurtt csavart feleletekkel álokoskodásokkal, ügyesen szeállított ravasz elbeszéléseikkel, a vádlók és tanukra ravaszul fogott hiányok föltüntetése, a vádpontok művészi összekuszálása által — tévútra vezetni iparkodnak; mi több, sokszor emelt szemöklei s szemtelenül merész homlokkal léptek lul a vádpaclra s akmerő gúny és megvetéssel beszélve az isteni úgy mint emberi törvényekről — elég szemtelenek még a hőst játszani merni? — Valóban bámulni (s ezt szomorúan) és nem kicsinyelni vagyunk lénytelenek némely gyilkos, rabló, csaló és méregkeverő értelmiégét, midön látjuk, mily hideg megfontolás és kiszámítással szedtek össze minden körülményt és eshetőséget tervezett bünük kivitelére; mily és mennyi biztossággal készíték a kellékeket tervük ikeresítésére! Sokan közülök bizton mérközhetnének bizonyos idök politikusaival s vezéreivel; annál biztosabban mennél nagyobb lelkierőt fordítottak amazok sokkal kisebb céljaik kivitelére.

Tagadhatlan ezek után, hogy nagy gond fordítatik napjainkban az iskolás gyermekek lelki tehetségeik értelmi kifejtésére, s gondolhatnék, hogy ily körülmények között a gyermekeknek önmaguktól kellendne józan belátásra jönni. Azonban az elősorban tagadhatlan tények ellenkezőt bizonyítanak, azt t. i. hogy amit oktatási és nevelési tanrendszer igen hiányos. Miért? Mert kiválólag csak az értelem, az elme fejlesztetik. a szív pedig parlagon, üresen marad; pedig a nevelés legeslegelső követelménye a nemesítés, ez adván meg az embereknek, már a régi pogányok állítása szerint is valódi értékét. Mark Aurél mondja ugyanis: „Rövid az élet s csak egy gyümölcse lehet az emberi életnek: a szent kedély és a társadalom javát célzó cselekedetek.“ Hasonlag szólnak Plátó, Seneca, Aristoteles stb. Pedig a pogányság lényegileg nem bírta az emberi lényt és szívét teljes méltóságára emelni, mert, ha szabad így kifejezni magunkat, Ír 1 - zott nála a bensőség s ennek támpontja, az egyetlen le, bl istenség eszméje, csak a külvilág tüneményeihez lévén ez övei; elve minden vágya; s így nem is volt képes az érzékiektől a érzékiek fölöttihez emelkedni, és belátni, hogy csak a láthatlan és örökkévalóságban találhatja nyugalmát és üdvösségét. Ezért a pogányság erényei is nélkülözik az igazi ihlettséget, mert indokai nem az örökkévalóságban megjutalmazó szívből erednek. Vajjon a pogányság támaszthatott-e irgalmas szüzeket, kik ember saik javáért magukat föláldozzák; vagy hitküldéreket kik a lelkét megmentendők a biztos halálnak és szenvedéseknek bátran elébe mennek? Csak a kereszténység az, mely az embert egész lényében, az idő és örökkévalósághoz minden viszonyban megszenteli s az Istenhez emeli; a kereszténység volt s még mai is, mi a szívet eredeti méltóságára magasztalta; mondta ki nyíltan és körülményesen, hogy a szív forrása den nagynak, jónak és szépnek. Hisz a kereszténység a sz vallása, alapítója az isteni Üdvözítő, ki szeretetről áldozta magát az összes emberiségért a keresztfán. Igen a szeretet volt, mert hisz alapítója azzá tette, midőn az első és legfőbb parán fölállította: „Szeresd Uradat Istenedet mindenek fölött, felebbvalódat pedig mind ön magadat.“

Valamint tehát az örök égi szeretet vezeti és szenteli szívünket, mely értékünket képezi s bennünket Istenhez tesz sonlóvá: úgy egyedüli forrása a szeretetnek a szív és nem.

Képezd bár ki a főt lehető legtökéletesebben, a szív képzettsége és nemesítése nélkül az ember értéktelen, mert az ad

meg méltóságát. Csodáljuk a kitűnő értelmi tehetséget, az okos főt, meg is bámuljuk: de szeretni és tisztelni szív nélkül nem fogjuk soha! Visszavonhatatlanul állíthatjuk tehát, mit egyébként a tapasztalás is bizonyít, hogy: egy jó, erényes, vallásos szívű ember kevesebb értelmi tehetséggel is általában nagyobb áldása embertársainak, mint a ragyogó tehetségű, de rossz, nemtelen, bűnös szívű ember; ki ha valami jót tehet is embertársainak, mellette sokkal több rosszat fog okozni. A nevelésnek tehát első és főcélja legyen a szívet képezni és nemesíteni; ezzel aztán mint főcéllal legyen összefüggésben a többi szellemi tehetségeknek további ágazatos kiképzése. Minthogy pedig a szív örömet, békét, nyugalmat és szentséget csak a vallásban találhat és lel, következik: hogy a nevelésnek, ha főcéljától elútni nem akarjuk, mindenekelőtt vallásosnak kell lennie. Religio nélkül minden nevelés hiányos; s az úgynevezett humánus nevelés vallás nélkül hasonló a fejnélküli testhez és üres elnöki szék ellett folytatott tanácskozáshoz.

Ha már most mint fönnebb igyekeztünk halványan feltüntetni, de a mint azt az életben úton útfélen tapasztaljuk: a családi körökben ájtatos ima helyett mindig csak „vagy on és birtokról“ „vevés és eladásról“ „gyönyör és élvezetről,“ „vallástalanségról s ledérségről“ hall a gyermek beszédek, gunyoros élczeket, s mintegy rendszeres fölolvadásokat; ha megfosztatik azon benső örömtől, melyet a vermeknek az ájtatos ima elrebegése nyújt, s helyette földi gyönyörök és élvezetek vágyával töltetik meg; ha folytonos torkosgok, multságok és drágábbnál drágább játékszer ek, túl czifra illdázatok által vágyai és óhajai mintegy rendszeresen az érzékiekre telhetlenségre irányoztatnak: nem kötelessége n az iskolának hiányt pótolni, a hibákat helyrehozni, a rosszat jóvá tenni, és a érméknek azt nyújtani, mit a házi nevelés megtagadót; t. i. a vermek szívet és akaratát Istenhez vezetni, szívet lelkét Istennek megnyerni, annál is inkább, mert remény van hozzá, hogy a gyermekek iskolai vallásos nevelése által a szülők köznapi nyoiott szellemére is visszahatással leend, őket gondolkozóba ébreszti, ha iskolás gyermeküket vallásosnak látják ártatlan örömeiken épülnek, meghidegült szívek magzatjaik Isten szerelme által ólmelegítetik, s így vallás közönyükből könyebben fölriasztatk. A föladat ugyan nehéz, megoldása lehetlenséggel határosnak látszik; de ne feledjük, hogy Isten segélyével semmi se lehetetlen, csak hogy az egyik föladat nehezebb, másik könnyebb.

Mit látunk azonban a modern divatos újkori iskolákban? míg a napok hosszú órái a tanrendszer különféle tantárgyaival vannak igénybe véve, addig a vallásoktatásra 2 óracskat elégségesnek tartanak. — Továbbá míg egyrésről a pap a gyermek kedélyét vallásossá tenni igyekszik, sőt ez irányban lelkesíti: addig a tanító minden tantárgyat fontosabbnak tart a vallástannál s erről igyekszik tanítványait is meggyőzni; sőt ha a tanító történetesen divatosan szabadelvű és a modern haladásnak föltétlenül hódoló, vagyis ha az úgynevezett fölvilágosodottak közé tartozik azonnal kész gyermekeivel, szóval vagy tettel elhitetni, hogy az mindegy az ember bármit hisz; feltűnteti, hogy a világunk nagy emberei voltak már hit és vallás nélkül; sőt talán jó kedvében a vallásos jámbor embereket nevetségesekké teszi, annak gyengeségeit föl-fölleplezi és élczeivel elhomályosítja; sőt elgadtatásában szabad gondolkozásról és lelkiismereti függetlenségről, bigotteriáról, lelki vakságról is kezd szavakat koczkáztatni stb.

Ha már most otthon a szülők szava és példája a tanítótól hallottaknak közremunkál: csoda-e, ha a két órasi vallás tanítás hatása elmarad, a gyermek előtt a vallás csak valami mellékesnek tán fölösnek fog föltűnni s oly dolognak, mely a világban boldogulásra nem okvetlen szükséges, sőt erre sokszor talán hátrányos is? Föltűnő és csodálandó le ezek után, ha a gyermek az isteni tisztelet alatt, melyen úgy szórakozva és kedvetlenül van jelen, frivol könyveket, regényeket (főleg hol ilyenekkel a tanodái könyvtár is kedveskedik az ifjúságnak) fog olvasni, legjobb esetben pedig leczkéjét tanulni? Nem természetes-e aztán, hogy a gyermek minden mást könnyebben és alaposabban kiállja a vizsgát, mint a vallástannal? Nem lesz-e természetes a gyermek azon nézete, hogy rendeltetése csupán e világon van, s a földi jó utáni törekvés létének egye düli czélja; minek eléréséhez ismét csak okosság, ügyesség és dolgok ismerete kívántatik; jámborság, erény és vallás, isteni tisztelet pedig tökéletesen fölöslegessékké lesznek?

Vagy mit jelentenek és czéloznak továbbá a már életbeléptetett vagy tervbe vett vallás felekezeti-jelleg nélküli közös iskolák? Nem mást czéloznak ezek minthogy kezükre dolgoznak, kik minden emberi méltóságot megakarnak semmisíteni; utat egyengetni azoknak kik az Isten nemes képmását a porba lerántani, az állathoz hasonlóvá tenni iparkodnak. De talán mégse! Hiszen az ily iskolákra a „tűrelmesség“ (tolerantia) szép lölirata van függesztve! Igaz, de ha ki ezen föliratot közelebről

vizsgálja, észreveendi, hogy itt szócsere van. „Vallási közöny,“ (indifferentismus) hitetlenség, „vallástalanság“ — illenék inkább amannak helyére. No de megbocsátandó e szócsere, mert hisz korunk igen finom műveltségű és semmit se szokott maga nevének nevezni; a gazember és zsebtolvaj például manap élelmes embernek neveztetik; a csaló ügyes üzlet emberének hívatik; a kéjencet világfiának, Garibaldit hősnek nevezik stb.

Hozzá tudhatjuk, hogy a vallás közöny és vallástalanság inai napság a többi keresztény hitfelekezeteknél annyira el van terjedve*), hogy mármár közel áll az óhaj: vajha a katolikusok is ezen zászlót követnék, legalább létesülhetne valahára az igazi valláseggyenlőség (paritás.)

Oly nevelés mód, melynél a szívképzés, a kegyelet nemcsak gyeimen kivül marad, de sőt készakarva kiküszöböltetik, nem is redményezhet mást, mint fönnebb rajzolt anomáliákat; annál is inkább, mert a pusztá értelmi kiképzés, vallásos alap és szív nemésítés nélkül, önhittsége, képzelgésre, gőg és nagyravágyásra vezet; különösen ha ezen értelmi kiképzés egyszersmind föliilettes is. Hogy pedig legtöbbnyire ilyen, bizonyítja azt, a tanrendzer tantárgyainak sokasága és sokfélesége is. Minden tanulmányban 1 Ízlelnék valamit, az egészből keveset, kimerítőlegmitsem tudk. Ide bizonyít azon tény is, hogy napjainkban az ifjúságnál 'zonyos túlérétség, önkörén fölülelemelkedni akarás észlelhető, bizonyos neme az öntetszésnek és önteltségnek, bizonyos foka merészség és fékvesztettségnek: a szülők és előljárók iránti köeles és természeti tisztelet pedig mindinkább vész. Az ifjúság mai napság mindenütt az első szót akarja, mindenüvé belebeszél, magát taníttatni alig engedi, mert képzele, hogy mindent jobban tud. üzen, később megerősödött föliiletesség, hason szemüvegen nézi világot; a fölületes embereknek elismerést szavaz, az okos, komoly, mérsékelt, szakképzett de vallásos emberekről pedig a józan következtetésű gondolkozást is megtagadja, vagy azt legalább kétségbe vonja? Így honnan volna ha nem innen magyarázható azon szerencsétlenség, hogy korunkban a legoktondibb úgynevezett természeti bölcsészek legbadarabb állításaiknak, sőt ellenmon-

*) Hiszem e körülményben keresendő a gondolatnak létoka is: váltós jelleg nélküli, hitfelekezetiellen iskolákat fölállítani. 1517-től a XVI. század végéig nem kevesebb mint 270 alakban állt elő a protestáns Credo, s mai nap is úgy áll. Már most lehet e az ily sokféle vallás formát követő gyermeket a vallásban egyöntetűleg oktatni?

dásaiknak is. Ha bár egy perczre is oly általános hitelt adnak, hogy egy Stranz. Renan*) és társainak kificzamodott érzelmi termékeit, ellenmondásait és sophismáit szóval valódi nevetséges állításait csak egy perczre is némileg fontos, sőt tudományos dolognak és józan észleleteknek tarthassák?

Miért tetszenek ilyen és hasonló, a napi sajtó által bőven és gondosan terjesztett iratok és férczelmények a fölületességnek Mert az érzékiségnek, önszeretetet és kevélységnek kedveznek, érzelegnek, a szív és nemesebb érzelmek tekintetéből pedig vesztek.

III.

Így állván a dolgok, s mert az iskola sem nem pótolja, de sőt nem is akarja manap pótolni az elhanyagolt szívképzést s nemesítést a vallás által; sőt újabb időkben a vallás egyenes mellőzésével egészen kiküszöbölni látszik: „szülék ki által sem gátoltathatva, az első nevelés azon alapelv szerint folytatják: „boldogulhassanak gyermekeim a világban, elégséges vagyonnal s kényelmes állásban élhessék keresztül napjaikat, akkor minden jó lesz.“ Hogy pedig ezen egyetlen anyagi céljukat elérhessék, mindenekelőtt bizonyos testi ügyességgel kell bírniok; nincs is a szülőknek egyelőre nincs más gondjuk, mint kedvez gyermekeiket táncziskolába küldeni tán pedig minél több gyermekbálokat tartani. Ó mi kimondhatlan örömet érez aztán apa és anya, ha a 10 éves Arslánka, és a 8 éves úrhölgyecske, finom modorral mulatnak, kecsesen tánczolnak; s az ifjú úr oly művelt hogy, alig mer glace keztyü nélkül nyúlni; finomul tud kacsintgatni, szépet tenni, bókoltgatni; az ifjú hölgyecske pedig modorosan coqnettirozni, bá

*) Renan ismeretes iratában nagyon sokszor használja az ily félfő bizonyító szólamokat: „talán,“ „valószínű hogy megtörtént,“ „én úgy képelem“ s t. e. f. Alkalmazzuk hát mi is. Tehát: Renan midőn könyvét írta valószínűleg nem volt egészen észnél, talán szesztől volt elméje egy kevésbé eltompulva, vagy én úgy képelem Muhameddel volt együtt a paradicsomban s a félholdat ölelgette. És azt képelem hogy millió évek előtt az anyagi őserő egy dudát készített, a majom apa belébújt s embert fűjt ki belőle. Valószínűleg és így lett Renan is. Tessék. Nem éles és az exact tudományok teréről vett bizonyítékok-e ezek? Talán.

lon mosolyogni s hódítólag enyelegni; ha ügyesen lopva tud a tükrökbe pillantgatni s a sóhajtozva epedőt szépen játszani stb. Valóban megbocsátható Vogt és társainak, ha az egy ily látvány szemlélésekor kapott agy velő lázban fogam zott oly gondolata: miként az emberek a majom fajrokonsága volnának; mert valóban, csakugyan úgy tűnnek fel ily nevelés mellett szülő és gyermekek, mint a legújabb párisi divat majmai. —

Nagyon természetes, hogy a táncolni jól megtanult ifjú uracs és fiatal hölgyecskének néhány év múlva megengedtetik a fölnöttek bálját is látogathatni; és így adatik aztán át a gyöngye üvegházi növény idő előtt az életveszélyek dúlásának kifejtett vallásos érzet és vallásos magatartás, ezen legbiztosabb erős támasz nélkül; így tétetik ki az érzékiség és szenvedélyek viharának a gyöngye növény, hogy időnek előtte elfonnyaszthassék, hogy örökre megsebeztessek, s tán — elvesztessék.

Ezek lefolyása alatt az ifjú uracs gymnasium vagy reáliskolába kerül, a hölgyecske pedig nevelőnő intézet gondjaira bízatik. De mit fognak már most a magasabb nevelőintézetek is eredményezhetni a megelőzött főnrajzolt, majdnem általános nevelés után? Válgjon lehetnének-e képesek a felsőbb tanintézetek a már érzékileg és csakis ennek nevelt gyermekeket jobb útra téríteni? Kivételesen talán, de általában nem igen. Az ifjú uracs már sokkal önállóbbnak érzi magát, semhogy az iskolai törvényeknek magát alávetni akarhatná vagy óhajtaná. Hisz a ki nem ismert engedelmességet a szülők iránt, csak nem fog ilyesmit magának megengedni a tanítók irányában? s ki egész lelkével a korai élvezetekhez szokott volt, az mint lelné ezután örömét szellemi foglalkozásban? A tanulmányok neki már unalmasak; élvezetét csak dohányzásban, borozásban, kávéház, teke vagy kártyában találja; ő már jogászokat kezd utánozni, s nagynak képzei magát midőn állat pelyhesedni látja. — A feladványok megtanulása, iskolai dolgozatainak elkészítése helyett minden idejét regények és hírlapok foglalják el; a tanodái gyakorlatokat más készíti; az előadások alatt gondolatai szerte csatangolnak, halálíg unja magát, alattuk s azért ezerszer nézi óráját lesve a pillanatot, mikor lesz már vége a reá nézve oly borzasztó hosszadalmas előadási órának. Kissé felocsúdik ugyan s boszankodik, midőn félév végével érdem-osztályzata gonoszul ütött ki; de se baj, kevés ékesszólás, hősies zúgolódás, és egy kis hazugsággal páros ráfogás kell csak hozzá, hogy a szülők elhigyéek: miszerint ez meg amaz a tanár igazságtalan részrehajló, boszuálló stb. És az Isten és vallás-

ban hitetlen szülők oly könnyen hisznek gyermeküknek, a fiam uramnak! Feledik a fiú rossz iskolai bizonyítványát, mihelyt látják őt, az elegáns ficzkót a legközelebbi táncmulatságon ügyeskedni, vagy elragadólag énekelni. — Így végre keresztül úszik az osztályokon, okkal-móddal bizonyítványt, is csikar ki a fenőbb tanintézetek látogathatására. Van-e az egyetemi tanulmányok meggyőzésére elegendő készütsége, vannak-e az életre megkívántaié ismeretei, — legkisebb gondja neki úgymint szüleinek is. Itt ott csak ragadt rá valami, sokba hozzá tud szólni, de a mi fő: megvan a bizonyítványa. Ez még csak hagyán. De más szülőkkel megtörténik az is, hogy erővel, már kora ifjúságában úrrá tett fiuk 4—5 gymnasiumot is fölkeres, míg tanulmányait végzi, azon hitben, hogy egyik másikban könnyebben, talán semmittevés által is keresztül lehet úszni. És a jó fiú hosszú tanulói pályáján nem tanult egyebet élvhajhászatnál s egész a művészi ügyességig vitt adósságsinálásnál.

Ha már most mind ezek okát keressük, könnyen föltalálhatjuk azt a gyermek olyatén előnevelésében, minőt imént rajzoltunk. A mai divatos, de fölötte téves házi nevelés megtenni gyümölcsseit. Mindenek fölött a lélek gyönyörű élvezetre irányzott működése, a vallásosságnak mellőzése, s a szülők abbeli vétkes törekvése, hogy gyermekeiket minden áron jó eleve urakká, önállókká neveljék, oka e szomorú tüneményeknek.

Egyébként a magasabb tanintézetek is majdnem oly arányban járulnak hozzá. Minek például a sok és gyakori, bár kisebb szünnap, melyek csak a csavargás ide oda rándulásoknál tétoválásokra nyitnak bő alkalmat? Vagy van-e tisztán hasznos célja az újabb időkben külföldön behozott fegyvergyakorlatoknak, melyek míg egyrészt csak tanulmányaiktól vonják el az ifjakat, más részt magukat túl becsülni és hősnek*) tartani kezdik, s kalandokra, párviadalokra vetemülnek, vagy pöffeszkednek hasonlóan azon pár ficzkókhoz kik midőn a katonaságtól hazajönek, magukat katonai helyzetbe affectálva, kidüllesztett mellel és fölpeczkelt fővel nézik le munkában fáradozó társaikat, és hősi tetteket, kalandjaikat büszkén füllentgetve. Vájjon továbbá egészen helyes-e némely tanárok magoktartása például a tanulók közti pajtásszerű viszonyra

*) Mit azzal tanúsítanak, hogy agyonlövik vagy másként végzik ki magukat: ha rossz bizonyítványt kaptak, vagy becsületük volt szerintük valamiképp megtámadva p. o. akként mint minap Berlinben történt, hogy egy tanulót a bordélyház ablakán dobtak ki.

nézve; vagy vájjon egy némely tanárok példája nincsenek-e hatással a tanulókra aziránt, hogy fönnrajzolt szomorú tünemények fölmerüljenek — megítélni nem tartozik ide.

Az se szenved kétséget, hogy a vallástannak mint majdnem rendkívüli tantárgynak rövid 2 órára szabott előadása s illetőleg megszorítása, káros hatással van a köznevelésre.

Ezen nem segít semmit azon pusztá alakiság, hogy a vallástan vizsgákon és bizonyítványokban első helyet foglal el. De igenis oka annak, hogy az ifjak mindenből többet tudnak mint a vallástanból, és többet Jupiter, Mars és egyéb mythologiai személyekről, mint az Isten tulajdonságairól s vallásuk igazságairól. Útjaink az ókor remekíróit a classicusokat névleg és élettörténetileg ismerik, a világhírű egyházi írók és sz. atyákról pedig semmit se tudnak. Pedig egy Aranyszájú sz. János, sz. Vazul, sz. Jeromos és Lactantiusnak homiliai úgy alakilag mint tartalmilag sokkal érthetőbbek, szebbek, könnyebbek is, és gondolatdúsabbak, mint az ókor több remekírója, kiknek némely helyeit a legügyesebb szaktudósok se bírják érteni. A híres tudós Erasmus, Aranyszájú sz. Jánost és sz. Vazult elébe teszi Demosthenes és Cicerónak.

Távol van tőlünk a gondolat, ifjainktól egészen távol tartani akarni a profán remekírókat; hisz a Jezsuiták sőt a régiebb és újabb egyházi írók is használták azokat, csak hogy nem istenítik mások rovására; arra akarjuk még is figyelmeztetni az illetőket: hogy míg a görögök iskoláikban Homert, Hesiodot tanították aczélból, hogy gyermekeik hőstettekre, haza szeretetre és az istenek iránti tiszteletre lelkesüljenek? addig a keresztények nem akarják vallásuk remekíróival gyermekeiket megismertetni s lelkesedésük felélesztésére pogány remekírókat adnak kezeikbe.

Mi czélból? Talán hogy ifjaink a pogány kor s azok aljas babonáik és bálványaik iránt lelkesüljenek? Így szívják azután magukba bőven ifjaink a pogány ókor szellemét, míg a kereszténység szelleme csak csöppenként (2 órai vallásoktatás által hetenkint) szívároghat be. *)

*) Ne ámítsuk önmagukat, mondá tudós francia Keratry, — hogy gyermekeinkbe állandó vallásos érzelmet önthessünk, nem elég csupán az hogy az iskolában bármily buzgó lelkész hetenkint kétszer vallást tanítani megjelenjék. A Vallásos szellem csak folytonos ápolás és oly oktatás által oltathatik beljünk, melyet az Isten törvényeiről tudat át és áthattott. Még a tisztán tudományos tantárgyaknak is érintkezésben kell lenni a vallással,

Gyöngye ellenvetés, hogy hisz az ifjú vallás oktatást nyer az első osztálytól kezdve végig föl, míg a remekírók csak a felső osztályokban olvastatnak. Igen, de az V. és VI. osztályban aztán mikor már értelme fejlettebb, fogékonyabb, annál erősebben ismerkedik meg a valódi pogány szólamokkal és fogalmakkal; Phoedrus, Nepos, Caesar és Ovidius stb. olvasmányai egészen belevezetik őt a pogány világba, s annak eszmekörébe Egyáltalában tagadhatlan, hogy a XVI. századtól kezdve az elvilágosodott nevelés és oktatás mind közelebb húz a pogánysághoz s behat szelleme egészen a tudományok pakistraiba; hallunk ugyan még itt-amott szavakat kockáztatni keresztény nevelésről ¹⁾ ám hangzásuk hasonló némely ünnepi beszéd hangzásához, melyben előfordulnak hatást kereső vallásos szavak és kifejezések, de csak hogy cziczoma gyanánt szolgáljanak.

A mai nevelés és oktatás alapelvei már mások mint eddig. A nevelés és oktatás némely szenvelgő barátai nem is késnek itt ott fölleplezni s érvénybe hozni kártékony alapelveiket.

A nem régen Kasselben tartott 17-ik egyetemes tanítói közgyűlésen Dr. Lange Wichard a tapasztalati és elméleti nevelés alaptételeiről roppant melegséggel értekezvén, állította: hogy az egész nevelés és oktatásnak célja: az emberiség (humanitás) legmagasabb tökély fokát elérni; a keresztény vagy is úgy nevezett vallásos nevelés csak eszközök lehetnek főnebbi cél elérésére. Tévesztett irány volna azonban egy egész nevelő intézet céljául a keresztény vallásos nevelést fölállítani; működjék ez iránt a tanító csupán saját egyéni jelleme, egyéni vallásos érzelme és meggyőződésének ereje által stb.

Ez aztán a valódi pogány humanizmus elve és iránya röviden de világosan fogalmazva s fölállítva²⁾ ügyesebben még a pogányok sem állíthatták volna föl. Vagy hát mit értünk mi ma humanitás alatt, mit már Herder is legfőbb célnak tűzött

¹⁾ „A vallásos nevelésnek — hangoztatá egy francia gyűlésben Gasparim — nyomát se látjuk már iskoláinkban!“ Egy másik pedig: „Ifjaink ma szomorú következményű hidegség és közönnyel taníttatnak ki erkölcsi jövőjük, s eredeti Isten által kitűzött rendeltetésük iránt!“

²⁾ Ily elv vezérli nálunk is Magyarországon, a tanítóikar egyik másik tagját. Legalább az ez évi Márcz. 24—25.. tartott „országos középtanodai tanár egyesület“ közgyűlésének jegyzőkönyve így széli: „a közgyűlés kívánatosnak tartja miszerint az országnak e g y s é g e s nyolcz évfolyamból álló h u m á n i r á n y ú t a n o d á i l e g y e n e k .“

ki és ajánlott? talán a görögök műveltségét Heteráik és példás gyermekek szeretetükben kifejezve? vagy a rómaiak műveltségét, fegyverzörej, szívszegés perfid politika és erkölcsi sülyedés által illusztráltat? — vagy talán éppen a mai szabad kőművesi felforgató szellemet, s a neki sajátos vallási közönyt és az általa kitalált észistenítést?

És mit követel e humán irányú nevelés, melynek főcélja a humanitás legfőbb fokárai eljuthatás? Valószínűleg az ember összes szellemi és erkölcsi erejének kiképzését és fejlesztését. Ha igen, akkor tessék csak valódi kereszténynyé nevelni az embert, s a történet tanúsága szerint mindezen cél el lesz érve.

Vagy az célja az úgynevezett humánus nevelésnek: hogy az embert emberi méltósága tudatának legélénkebb magasára juttassa? Akkor is tessék csak őt valódi kereszténynyé nevelni, és az emberi méltóság legmagasabbját fogja elérni, az Isten fia és egy erényes szent életű ember valódi és nem álméltóságát!

Vagy azt akarjuk talán az egyedül humán irányú nevelés által elérni, hogy az embert jelene és jövőjére nézve derék szerencsés emberré tegye? Ám helyes; de neveljük csak őt valódi kereszténynyé és minden tekintetben derék emberré tettük őt jelenére nézve, akkor derék becsületessé képeztük őt (milyen egy llnnyady János a kereszténység és hazafiúság valódi példányképe vala) s akkor csakugyan legkevesebb aggodalmi se lehetnek örök jövőjére nézve!

Igaz hogy e két szó, valódi kereszténynyé rövid javaslat, de annak célképesítése több oldalról nehézséggel találkozik a kivitelre nézve.

A percztől kezdve ugyanis, midőn Krisztus Jézustól alapított s annyi éven át egészen ionállott egy igaz egyházból a hívek egy része eleredt: időszerűit annyi újabb és divatosabb kereszténység czimét viselő vallásforma keletkezett, hogy az ember alig tudja megkülönböztetni, melyik a divatosabb és jobb, és az előadott kereszténységi divattanok között, melyik tulajdonkép és hol az alapszín?

Valamint lehetetlen egy bár nagyon tarka mintatárggyal egy egész nagy társaság ízlését kielégíteni; úgy nehéz sőt lehetetlen mai nap már oly sokféle reformált és elnevezett kereszténységek között valódi keresztény nevelésről beszélni; ezért hát egy más jellemző szót vettek elé, mely mint csillogó és varázsló divatszínnel bír, — sokaknak tetszik. S így aztán a tanító

a humanitás köpenyét ölti magára, ilyen készít tanítványai számára is, de hogy némi tartóssága is legyen, az égből hozott kereszténységből is beékel némelyeket.

Nagyon óhajtanának nagyobb hatás kedvéért az emberiség öreg és tapasztalt oktató és nevelőjének, az egyháznak nyakába is ily köpenyt függeszteni; de ő megveti s utálja e hamis szövetű köpenyt; megmarad magáé a valódi mellett, melyet jegyese, az isteni Megváltó, ajándékozott és bízott reá, meghagyván hogy az emberi nemet tanítsa és nevelje az égnek, az Istennek s vezesse őt ahhoz, ki világosan és csalhatatlanul mondta vala: „*Én vagyok az igazság és a z élet, — a ki engem követ, nem jár sötétségben.*“

Őt hallgatni, őt követni, s egykor hozzá jutni, ez célja a keresztény nevelésnek, maga Jézus Krisztus által kijelölve e szavaival: „*Keressétek először Isten országát és az ő igazságát, a többi megadatik nektek.*“

És csakugyan: míg ő több mint XVIII. századon át növendékeinél e nevelési célrt tartja szemel előtt; egyszersmind gondoskodik, hogy isteni alapítójának ígérete a „többire“ nézve is teljesejék, mint arról nekünk az egyháztörténet tanúskodik.

Hogy az említett főnséges célrt a nevelés és oktatásban valójában el is érje, fölhasználja az isteni Megváltó által neki engedélyezett kegyelmi eszközöket, s bátran hirdeti a Jézus által kinyilatkoztatott igazság tanait s ebben segélyére áll a sz. Lélek ereje s kegyelme. Az egyház tehát a nevelés és oktatás céljának elérhetését nem bizza az illető tanító közegek egyéniségére, hogy azok önfejük szerint és önmaguktól működhessenek, mintegy fönnidézett fölvilágosodott tanár a néptanítók 17. egyetemes gyűlésén Kasselben kifejezte¹⁾. — Igen de hát mily jellem kívánatos? s hátha a tanítónak esetlegesen nincs is vagy legalább nem kiképzett jelleme? S váljon milyen keresztény érzülete, vagy mit értsünk alatta szűkebb értelemben? S hátha nincs is a tanítónak esetlegesen keresztény érzülete? vagy hátha a tanító meggyőződése: a semmi vallás, vagy a pogány vallás? (mert hisz ezek is vallásról beszélnek) ¹⁾ vagy ha a szegény a pantheismus

¹⁾ „Der Lehrer müsse durch elás wirken, was er selbst durch seinen Charakter, durch seine christliche Gesinnung, und seine religiösen Ueberzeugungen sei!“ —

²⁾ Régiség bűváraink lelkesültségükben bizonyos ősvallási rendszert állítottak már föl: amennyiben a mythusokban rejlt mély eszmék csodáit iparkodnak kiböngészni.

(minden istenség), atheismus (istennélküliség) vagy a materialismusnak (anyagistenítés) hódol? Vagy miképen fog üdvösen működhetni fönnjelzett tulajdonságú tanító, ha ő történetesen Vogt és társainak követője, s az embert majomfajnak fogja tartani vagy más isteneknek hódol, például: Jupiternek, Venusnak, Bachusnak stb.? —

Azonban ne tovább! könnyű fölismerni eddig is, hogy úgy járunk a humán irányú neveléssel, mint a Biblia magyarázatával ha Luther elvét érvényesítenék: „Egy dajka — mondá ő — vagy 8—9 éves gyermek jobban érthetik a szentírást, mint a pápák, egyetemes zsinatok vagy neves tudósok.“!?! Mindenki saját belátása titán indul, — akkor aztán a bakakáplár is — mintegy század előtt Fridrich kir. országában történt — a maga módja és belátása szerint nevelhetne humán irányban.

IV.

Minél mélyebben kutatjuk a visszas nevelés következményeit, annál szomorúbb eredményekre jutunk! De vessük még kutató pillanatunkat az egyetemekre, mit látunk ott? Nagyon természetes hogy gymnasiumi tanulók előbbi mintául felkarolt iskolai műveltségük alapján tovább építenek. Az egyetemi élet központja, sok egyetemi tanulónál, nem a tudományok csarnokában van; ez csak mellékes. Hanem a mint a fővárosba megérkeznek, előbb mintsem magukat az egyetem a l b u m-á b a, a hallgatók sorába beiratták volna, már bizonyos elubb-ok — főleg Némethonban Burschenschaft — tagjaivá avattatják magukat s annak rendje és módja szerint rögtön installáltak is. Az egyetemi tanulmányok pedig — tisztelet a nagyobb kivételnek — ezek: éneklés, danolás, színházlátogatás, ivás, evés, liberáliskodásból tüntetés, adósság csinálás, rendszeres éjjelezés, kirándulások, és olykor párbajok. Sőt vannak künn egyletek az egyetemi polgárok között, melyeknek szabályai között a párbaj, mint a becsület védelem utolsó fóruma állítatik föl s ezt a tagoknak nemcsak visszautasítani nem szabad, sőt kötelességük azt keresni és előidézni; lévén szeréntök a párbaj mindig komoly, lovagias valami, melynek eredete a középkori lovagok, sőt Trója vitézeire vezethető vissza. A történelemben jártas persze csak mosolyog e kedélyes ostobaságon, mert tudja hogy nagy különbség volt a középkori lovagias és ítéleti viadalok s azon párbajok között,

melyeket a mostani tanulók és ifjonzok oly lovagias valaminek tartanak.

Sajnálandó az egészben az, hogy gyakran egy kis gyermek ostobaságnak és sértett ifjonz gögnek annak épséges szerencséje vagy maga az élet esik áldozatul, s egy ily gyilkossággal sokszor a szülők legszebb reményei szállnak sírba, melyen aztán egész családok számára nő bú és szerencsétlenség. — Óhajtható volna, hogy az állam az egyháznak törvényét rosszalását maga részéről is sanctionálná, és így neki segélyt nyújtana ezen észnélküli szokások és lovagiasnak nevezett küzdelmeknek a társadalombéli kiirtására. Valóban különös, hogy a modern állampolisatio gondosan mindent eltávolítani igyekszik, a mi városok és falukon a lég tisztaságának kárára látszik lenni, s ügyeimen kívül hagyja, hogy az emberi élet a társadalomban, álbecsületbeli fogalmak, vagy jobban nevetséges hősködés, nyegle dicsvágy miatt kockára tétethetik. A modern állam megbünteti az éhező szegényt, ha éhsége csillapítására itt-ott egy burgonyát vagy más ennivalót eltulajdonít; de önmagának is tetszik abban, ha itt-ott egyházi javakra, templomkincsekre teheti kezeit; üldözi a rablót és a gyilkost: s önmaga pusztít birodalmakat és megöli a hazájukat lelkesülten védelmezőket. Jellemző még hozzá, hogy nem is tartja magát rabló gyilkosnak. hanem azt mondja: hogy a holt kezek birtokát élővé, folyóvá tette, hogy korszerű haladását tanúsította.

Vannak azonban oly clubbok is az egyetemi hallgatók között, melyeknek szabályai korántsem helyeslik a párbaj erkölcsatlenségét, sőt azt szabályilag el is tiltják: mégis káros hatással vannak a tanulókra, mint ezt a tapasztalás bizonyítja, könnyelműség, tékozlás s ennek következtében eladósodás, göggyümölcsi az ily egyleti életnek. Ily társulatok okai aztán, hogy az előbb derék és tehetséges ifjú az egyleti életből kifolyt rendatlenségek következtében testileg, lelkileg tönkre jutott, és tudományos himpellér vagy negédes szédelgővé nőtte ki magát.

Szóval még panasztal tagadhatlan tény az, hogy a legújabb időben megdőbentőleg kevés már az egyetemek hallgatóinak arányához képest azon egyetemi polgárok száma, kik tudományos buzgalom, erényes és vallásos élet s jellem által kitűnnének. S ennek is szomorú magyarázata részben az elhanyagolt, sőt vizsás előnevelés és életmódban keresendő.

Vallás és erény ikertestvérek, s hozzájuk a tudomány és művésztal barátnőkként szívesen csatlakoznak. Ha nincs az első-

nek imádója, hiányzik a másiktól követője; de vesztik egyszerre mind a tudomány és művészet is eleven üdeségüket s virágukat, maradván divatlapokéhoz hasonló divatbábok.

Hozzá ha igaz, mit itt-ott legalább Némethonban suttnak az emberek, hogy az egyetemi polgárok a tudományok tanszékéről hallják gyakran a materialismus, pantheismus és atheismus nvilt vagy burkolt tanait lehangzani: könnyen magyarázható, miért helyezik az érettebb eszű egyetemi tanulók magukat oly könnyen túl, mindenben, mi kötelesség; miért nem ismernek tiszteletet a föllebbvalók, szerénységet öregebbek, s szeretetet a szülők iránt; miért oly könnyelműek, sőt némiekből egész a szemtelenségig kiáll hatatlanok; miért merészelnek a vallás, erény és áhitatból sokszor annyira a legalávalóbb gúnyt űzni, hogy a józan ember alig bír szabadulni a gondolattól: ugyan van-e ezen ifjak fejében komló- gőz- szesz- éz borgőzön kivid még valami? Öregem — így nevezi atyját mi másra volna való, minthogy szükségleteimről pénzzel gondoskodjék? Templomba csak változatosság kedvéért tér be, hogy ott lássa és — botránkozassa a szép világot. S valóban ha látja az ember ezen fiatalokat a templomban, midőn a hölgyek által elfoglalt padok mögött magokat nagy hetykén megtámasztva a közönséget lorgnettezik; sétavesszőikkel, barkó-szakállukkal, óralánczaikkal vagy keztyűikkel játszadoznak vagy pedig keresztbe font karokkal vesznek üzőbe szerénytelen szemekkel egyeseket, majd látja nevetgélni, fecsegni, kaczerkogni stb. önkéntelenül is e kérdés merül föl az emberben: ugyanily ifjak nem tébolydából menekültek-e?

Ezen önkéntelen kérdésnek mindenesetre ó. vagy legalább is középkori zamata van; azért könnyen felelhetné reá valaki: épen nem, hanem ezen urak mindmegannyi leendő tanárok, tanácsadók, leendő gyámolói, tanácsadói, tisztviselői és vezetői az emberiségnek, mindannyian a tudomány és művészet bajnokai s az édes haza megmentői készülnek lenni; mindannyian fölvilágosult fiatal emberek, kik hathatós pártfogás mellett szép pályautat fognak futni az életben; ily fiatalokra lesz az államnak szüksége!“ Meglehet! Hisz egy tanárról beszélük azt is, hogy egy vizsgaköteles tanítványának midőn e kérdést adta volna: minő vallása van önnek? — felelte volna: „semmi“ — a tanár helybenhagyólag fölkiáltott: „helyes, nagyon helyesen!“ — Ne csodálkozzunk ezután ha halljuk, hogy a magasabb tanintézeteknél némely tanár maga terjeszti sőt ápolja a hitetlenséget. S mégis fölajdulnak némelyek

napjainkban, midőn magasabb tanszékek betöltésénél az illető vallási s erényes élete után merészkedünk kérdőleg utánkutatni. Nem kell oda vallás, csak tudomány — mondják. Értjük.

Így veti el a házi nevelés a magot, melyből gyönyörölvezet, érzékiség, könnyelműség, utánuk vallásközöny, ne mondjam vallástalanság burjánoznak ki; az iskola különféle szakáiban a kikéit mag és növény tenyésztét elősegíti; az életiskolája végre, a már addig kifejlett növényt virágzásra juttatja és gyümölcsöt érleli meg. A sajnos gyümölcsök pedig ugyancsak bőven, mindbővebben teremnek. A különféle röp- s folyóiratok, napi és szépirodalmi lapok, regények, beszélyek, költemények és szindarabok, maga a színpad, aztán némely bölcsészeti és természettörténeti értekezések, nyilvános fölolvadások kölcsön-könyvtárak stb. effélék a méregnövény magjait jól szétszórják — s kész az általános demoralisatio. — Igen kitűnő talajul szolgálnak továbbá e magoknak a mai berendezésű nagy gyárak, az állandó hadgyakorlatok, táborozás, továbbá a szükségessé vált lelenczházak, fegyházak és börtönök; az első a különféle érzelmű és vallásd emberekkel együtt dolgozó nagy tömege, a második tétlenség, a harmadikban szabad gondolat-csere által.

A katonák mindjárt első évben tökéletesen begyakorolvák a fegyverhasználatba. Azután folytonosan nagyobb városi kaszárnyákban laknak, hogy katona szellemet sajátítsanak el; s úgyszólván tétlenségben töltenek így több évet, mely igazán minden bűnnek párnája. Unalomból sokszor általok kevésbé értett lapokat is olvasnak s elsajátítanak holmi nekik káros eszméket. Időteltével aztán haza mennek s pórtársaik előtt nagyban játszókat a fölvilágosult, tapasztalt és utazott katonamebert. Eleinte egyesek fejszólva hallgatják a fölvilágosult beszédeket, de mert némi élvezetet is találnak benne, belészeretnek. Évenként csak kettő három jöjjön aztán ilyen a faluba, ugyanazt fogják beszélni mit amazok, megerősítik a népet beszédek igazsága felől, s csakhamar megfog látszani a falun, hogy kebelében katonaviselt emberek laknak. A munka szeretet már nem lesz általános, egy némelyik már kezdi is az urat játszani, a takarékoság kezd tünedezni, minden vagyont a gyönyörölvezet és fényűzés emészt meg, szóval az emberek kezdenek nem a jövőnek is, de csupán mindennapnak élni.

És mi következik ebből? Azon szomorú állapot, melyet fényes nyomorúságnak nevezünk; mert daczára minden dicsbeszédnek, szájhősködésnek, mainapság oly gyakran hallunk,

a nép jóléte és vagyonos állapotáról, daczára az öntetszelgő nemzetgazdászok ámításainak, ha vizsgaszemmel körülnézünk a polgárság és alsó osztályban, az államnak ezen valóságos teherhordozó osztályában, nem látjuk azon kecsegtető állapotokat, melyekkel némelyek a világot ámítani szeretnék. Külfény csupán a mi netán látszik s csak a benső jólét csalóka látszata; a titokban készült adósságok ugyanis nincsenek köztudomásra, a titkos bajok nem látszanak, a szomorú jövő kerüli egyesek figyelmét és sokan nem látják a családfő, sőt tagjainak a fényes látszat mellett sötétlő benső agalmait.

Legrosszabbul állnak pedig a dolgok az alsóbb munkás — különösen a városi és gyári nép padlásszobákban és pinczelakokban, hol az ima helyett veszekedés, irtózatos káromkodás, czivódás és átkozódás a sok vad-házassággal meg részegeskedéssel járó rendetlenségek és fertelmek váltják föl egymást. Az egyetlen mentő horgony a vallás, a városi és gyári munkások legnagyobb részénél elveszett; innét a sok öngyilkolás (Berlinben a napilapokból vett hivatalos statisztikai kimutatás szerint) mit legtöbb esetben az életgondok, tékozlás, álbecsületézés, renyheség garázdaélet, vagy hasonló szerencsétlen lelkiállapotok okoznak.

Vagy honnét magyarázható tünemény a munkások oly gyakori mozgalma és nyugtalansága, az úgynevezett strikes, munkások gyűlései és makacskodásai? kezdenek ugyan már ez ellen is óvszert munkás egyletek fölállítása által. De hiába. Az egyetlen gyógyszer, melynek segélyével egészségesebb társadalmi állapotokat idézhetnénk elé, nem akarjuk ismerni vagy talán nem is ismerjük. S mi ez? Azon egyetlen gyógyszer, melyet nagy Frigyes porosz király is óhajtott bomladozó birodalma számára igénybe venni, de már akkor, miután miniszterével együtt oda törekedett volt, hogy a vallást kiirtsa s ily meggondolatlan buzgalmuknak káros gyümölcseit már érezték. „Csak a vallást, a vallást parancsolja miniszter ur még egyszer vissza országomba“! Fájdalom nem oly könnyű azt visszaállítani, a mily könnyű volt kiirtani! —

De talán a társadalom magasabb rétegeiben kedvezőbb állapot észlelhető? Itt is minden csak látszat, a való itt is szomorú. Látszólag mindenütt fölösleg mutatkozik — s valóságban vajmi ritka e szó boldogság. Nagy pompa — s kevés jólét; fényes ünnepek — s mellette benső elégedetlenség. Gazdagon arany és bársony szövetekben gögösködik itt a személyesített bűn. Néha

néha lebbenti föl csak a fényes redőket egy-egy szélroham és iszonyú meztelenséget látunk. Egymást váltják a legbotrányosabb sikkasztási, árulási, esküszegési, mérgezési és úriasi csalási porok és hasonlók; a napirenden levő párbajokat, öngyilkosságokat s a legundokabb igazságtalanságokat nem említve.

V.

Hát a modern állam képe mily látványt nyújt? Itt is, látszólagos fölösleg és gazdagság mellett roppant szegénység, deficit, államadósságok. A divatos példány országban, Angliában, biztos statisztikai adatok szerint minden 30 főre egy szegénye esik, s az egész királyságban nem kevesebb mint 1.034,823 egyén részesül nyilvános állami segélyben 8.564,605 font sterling erejéig, ide nem számítva az ezernyi katonai nyugdíjakat. Emellett is népesülnek a tébolydák, szaporodnak a büntettek. Például a múlt évnek csak egy április havában 5484 egyén került fgságba az igazságtalanság és bűnök által összetákolt olasz királyságban; s ezek között volt 297 gyilkos, 297 rabló, 1440 más különféle vétésben elitéit; sőt martiusban már 5749-en fogattak be különféle bűnök és törvénytelenések miatt kik közt 1450 tolvaj volt. — Az egész olasz királyság nem nyújt alattvalóinak biztosságot, az egész ország minden helyén meg van ez többé kevésbé ingatva. Nagyobb városokban is, nyilvános fényes nappal történnek rablások, nyilvános utakon gyilkosságok; pedig ez Olaszországban már a legszemtelenebb merészséggel a rendőr szeme előtt is megtörtént.

Honnét magyarázzuk továbbá az utóbbi időkben sűrűbben létesült merényleteket fejedelmek ellen! Szomorú, de kétségbe vonhatlan tény, hogy a közerkölcstelenség napról napra mindennütt inkább és inkább növekvőben van, a gonoszságok minden neme kezd honossá lenni; szaporodnak a lelenczházak, nyilvános és titkos prostitúciók pe ig napi dolgok mái-.

De talán jobban áll az államok pénzügye? Úgy áll az is mint az alattvalók nagyrészeé. Ha jól van összeállítva egy legutóbbi (Kolb-féle) német pénzügyi statistika, akkor álljanak itt abból következő fontos és tanúságteljes tételek az állami pénzügyek megbirálására. Az európai államok összes bevétele tesz évenként 2800 millió tallért. Leszámítva ebből a beszédési és államháztartási költségeket, marad évenként nettó jövedelem 2240 millió tal-

lér; s miután az összes szükséglet mégis 2500 millióra rág, az évenkénti deficit rendes állapotok mellett 260 millió. Tekintve továbbá, hogy az általános főösszezből az udvarok is évenként 59 milliót = 2,63%, a hadsereg pedig 780 milliót = 34,82% fogyasztanak, tehát összesen 1673 milliót ==> 74,79% a főösszezből elvesznek s így csak egy negyedrészt marad az állam közvetlen, anyagi és szellemi szükségleteinek fedezésére: világosan következik, hogy a népek adóképesége évenként inkább és inkább fog igénybe vétetni; vagy pedig a deficit nemsokára egyenlő lesz a rendes bevételi összeggel, nem számítva ide az adósság évenként fizetendő kamatait sem. —

S ha a közlekedési és üzleti eszközök szaporítása és a föld belsejének kiaknázása és észszerű gazdaság által eszközölt nagyobb mérvbeni föltárása által — a nemzetgazdaság, a maromon a mai idők e bálványá gőztrónjáról mozgásba fogja is tarthatni az államgépeket: a gőz a bálványnyal együtt elfog oszolni, mielőtt hinnők s akkor a gépek is szükségkép elkezdenek majd mint túlfűtött kazánok pattogni, rozsdásodni, akadni és szakadni, végre összeroskadni.

Ily állapotok gondolkodóba és aggodalomba ejtik az embereket. Ezért fáradtak már egy század előtt s fáradnak mai nap is a legvelősebb fők, legnagyobb államférfiak a parlamentek, az ország- és tartománygyűlések, az államgazdaság tanulmányozói és tanárai s mindennemű politikusok azon: miként lehetne egy minden tekintetben helyes, a népek összes érdekeit kielégítő, őket boldogító vagy legalább megnyugtató — állam alkotmányt kitalálni. Ide oda tipegnek, tapognak, parlamentileg vitatkoznak, tanítanak, határoznak, kísértenek, bölcselkednek, észlelődnék, végre kényszeritenek (octroyálnak) azután ismét újra alakítanak. De mindent hiába, legalább látszó eredmény nélkül. S míg ezek egyes államokban a most rajzolt nem igen örvendetes tünetnyek fölmerülnek, s nemcsak politikai pártok állnak egymással szemben, de sőt a kormányok sem bírják népeik bizalmát s nem is lehetnek biztosak népeik iránt: addig az összes európai államok egymáshoz helyzete a legmégesebb ellenséges hadiállás.

Egész Európa alá van aknázva, egész Európa fegyverben áll s még mindig telhető erővel készül. Minden állam arra fordítja pénzerejét, hogy az öldöklő eszközök legtökéletesebb nemeit szerezhesse meg s vele ellenfeleit meglephesse. Minden állam törekszik lehető legtökéletesebb hadszervezetre, hogy túlsúlyt gyakorolhasson hadászati szempontból ellenfelén; egyik is másik is

fölhasználja a diplomacia minden nemét és művészetét, hogy az egyik államot szövetségesül megnyerje, a másikat eshetőségekre biztosítsa, amazt semlegesítse, vagy állapotait lehetőleg kikémlelhelhesse; egyik is másik is benső barátságot szinlel s jó egyetértés színét törekszik megmenteni; mindegyik sugalmazza politikai közlönyeit, hogy utógondolatait a világ előtt lehetőleg takarhassa és a mi valóban nevetséges, mindegyik mégis nem kevesebbről, mint békeszeretetről és békeóhajokról beszél.

Pedig ha úgy volna, ép oly szükségtelen lenne a folytonos békebiztosítás, és az arról meggyőzni akarás: mint szükségtelen a templomra, hol imádkozni és énekelni hallunk, e fölirat: „Itt az Isten tiszteltetik.“

Az olyféle békebiztosítások úgy veszik ki magukat, mintha az afrikai zahara-homoksivatag határvonalán egy, az aranykort előtüntetni akaró állatfajokból rendezett kiállítás czégeresztetnék; vagy hogy hüebb hasonlatot mondjak: mintha az épen nem füstölgő Yesuv nyílására ily föliratú táblát alkalmaznánk: „szép lakások bérelhetek itt azok számára, kik tűzbiztonságban akarnak lakni.“

De miért és honnét az államok eme bizalmatlansága egymás iránt? mi célja és oka az általános fegyverkezési készületnek? talán mert a mai államépületek nem emelkedtek s nem is nyugosznak keresztény alapon? vagy mert az isteni Mester égi tanítása helyet kizárólag emberi bölcseség vezényli a kormányrudakat? — Talán mert sok helyütt az Istentől alapított egyház helyén, az ember személyisége tévtanainak engedtek tért, és az igazság világát mellőzve, az emberi ész tévirányát jobbnak tartják követni? — Vagy nem-e azért, hogy az igazi keresztény cultus helyett szabadkőmívesi páholy — cultust léptetni életbe előnyös és célravezetőbb tartatott és tartatik? — Nem oka-e ezen állami bajoknak az, hogy az ifjúság oktató és nevelő intézeteinek homlokzatára a keresztény vallás isteni zászlója helyett, a pogány humán jelvény tűzetik ki e csalóka hazug fölirattal: *in hoc signo vinces?* (e jelben győzandesz)? — Vagy végre nem rejlik-e egyik oka abban is, hogy e világ isteni Teremtőjét többé elismerni nem akarják, vagy talán már nem is képesek, s így az anyagot istenitik, az embert az állatok közé sülyesztik, az iszapos eszességei, az észet iszappal borítják, s ily irgalmatlan tanok hirdetőit működni engedik sőt talán kedvezményekben is részesítik ¹⁾).

¹⁾ Csodálatos, hogy míg az államhatalom törvényeit és rendelkezé-

Vajha mindenki ilyen és hasonló kérdéseket tenne magának a mainapi tapasztalatok által öntudatra ébredve s aztán kiki elfogultság nélkül felelné reá önmagának! Vajha tennék ezt különösen azok, kik Istentől hívatvák népeket kormányozni; s aztán kezüket szivükre téve, komoly megfontolásaikból értelmes következtetéseket húznának! Vajha megemlékeznének aztán nagy államférfiak és kitűnő tudósok állításairól is, kiknek tekintélye sokkal magasabban emelkedik ki az anyagiság rokonságából számlázottakéinál: Megfontolnák például, mit Washington búcsúbeszédében mondott a szabadság példány-népéhez: „Vallás és erkölcsiség egyedüli támaszai a közjóletnek. Nem barátja az hazájának ki az emberi boldogság e hatalmas támoszlopaít. aláásni törekszik. Az igazi politikus csak úgy tiszteli mindkettőt, mint a jámbor ember. — Az ész és tapasztalás bizonyítják, hogy a nép erkölcsisége nem állhat fönn vallásosság nélkül“. — Vagy gondolnák meg azt, mit Bürke Ede mondott:

„Mi tudjuk, hogy a vallás az emberi társadalomnak alapja s hogy az egyedül gazdag forrása minden áldás és vigasznak az emberiség együttl étében, a társadalomban“. Vagy mit Laboulaye oly categorice mond: „Vallás a legfőbb politikai tényező, egyetlen alapja az államoknak“! —

Szívleljék meg legalább végre a történelem komoly tapasztalati intését: „Az államok eddig csak vallástalanság vagy elerkölcstelenedés következtében ingottak meg vagy bomlottak szét.

S ha talán ők vagy népeik mostani zavart és szánandó állapotukból biztos kiutat óhajtának egy más boldogabb állapotba való láthatásra, akkor hagyják el a porhadozó krétadombokat, melyekre mint ingatag alapokra építettek több mint 300 éve egynémely államok, s térjenek vissza a szilárd rendíthetlen sziklához, melyre az isteni Mester szent egyházát alapította. szívleljék meg aztán az egyház mostani őszbeborult fejének az Encyclicában mondott ama hős szavait, melyeket a népekhez s a föld urai és hatalmasaihoz oly bátran intézett. A jó pásztornak szavai azok, ki keresi az eltévedteket, a szerető atya hangja az, seit bírálókat vagy gúnyolókat — ha ezt jóhiszeműleg teszik is — büntetik és sokszor túlszigorral: addig összetett kézzel nézzük és nézik, mint törekednek sokan nemcsak az államoknak, de az egész társadalmi létnek alapját aláásni.

melylyel mondja: „óvjátok magatokat a báránybőrbe öltözött farkasoktól“; annak közvetett szavai ezek, ki egykor mondá: „a ki nincs velem, ellenem van, s aki nem gyűjt velem, az szór“ s másutt: „mit használ az embernek ha az egész világot megnyeri is, de lelkének kárát vallja; vagy mit ád az ember cserébe lelkeért?“ s végre egyszersmind az isteni gyermekbarát Jézus Krisztusnak szavai azok, ki követeli, hogy: „Engedjétek a kisdedeket hozzám jönni és ne tiltsátok el azokat tőlem; mert ilyeneké mennyek országa; — s aki egyet ezen kisdedek közül, kik bennem hisznek, megbotránkoztat, annak jobb volna, ha nyakára malom követ függesztve a tenger mélyébe süllyesztetnék“! —